

“עבודה עברית” - סקירה על הספר “השפה העברית בעידן הגלובליזציה”

עורכות: נאוה נבו ועלית אולשטיין; עורכת משנה: ויויאן בורשטיין

הוצאת ספרים ע”ש י”ל מאגנס, האוניברסיטה העברית, ירושלים, תשס”ח

ד”ר שושן ברוש-ויץ

הסקירה פורסמה בכתב העת “חלקת לשון”, בעריכת רות בורשטיין, גיליון 40, תשס”ט, עמ’ 184-189

נקודת מבט

עורכת כתב העת, ד”ר רות בורשטיין, שלחה לי את הספר לסקוטסדייל שבמדינת אריזונה, למקום מגוריי בשנה זו, כדי שאכתוב עליו סקירה. מה שרואים מכאן או מבייג’ינג, שם לימדתי בשנה הקודמת, לא דומה למה שהייתי כותבת בארץ על הספר “השפה העברית בעידן הגלובליזציה”.

תוכן

אסופת המאמרים נפרשת בדף תוכן עניינים מבטיח. הוא מכיל ארבעה חלקים: מבוא; העברית מהיבטים תרבותיים, חברתיים ולשוניים; תכניות לימודים חדשות להוראת עברית כלשון נוספת; הרהורים על מצבה של העברית בישראל ובתפוצות. מניפת הכותרות של המאמרים מעוררת סקרנות. העברית חיה גלובליזציה מזן מיוחד ולוקליזציה מרתקת כבר הרבה מאוד שנים, הרבה לפני שהעולם התכווץ לכפר גלובלי. מה התחדש בעידן הנוכחי?

רשימת המחברים

מרשימה. הנה היא לפי סדר הופעתם באסופה: נאוה נבו, עלית אולשטיין, אליעזר בן-רפאל, משה בר-אשר, לוריינן אובלר, ניחם רוס, אורה (רודריג) שורצולד, רפאל ניר, תמר לוי, אילנה שוהמי, עפרה ענבר, שושנה בלום-קולקה, טובה שמעון, שמואל פירלס, מירה אואן, נחמה ברס, רונית בן-ארי, הילה קובלינר, עלי ותד, רוביק רוזנטל, אמי בוגנים, אהרון דיטשר, דרורי גניאל. עשרים ושלושה מחברים שמאמריהם מבוססים על הרצאות שנישאו בכנס בינלאומי, שנערך ב-2004, על ידי המרכז לחינוך יהודי ע”ש מלטון באוניברסיטה העברית בירושלים והמחלקה לחינוך יהודי ציוני של הסוכנות היהודית.

אסופת המאמרים מבוססת על הרצאות שנישאו בכנס שהוקדש לנושא “שפה בעידן הגלובליזציה: מיקומה של העברית כיום”, מה שאיפשר למאמרים שונים לעסוק גם בחלקה

השני של הכותרת – "מיקומה של העברית כיום", ולאן דווקא לאור ההקשר הייחודי שהוצג בשם הספר: "השפה העברית בעידן הגלובליזציה".

היקף

ר"ה (ממש כך! רגרסיה אופנסיבית של השפה העברית בעידן הגלובליזציה?) עמודים מימין לשמאל בעברית, ו-114 עמודים משמאל לימין באנגלית, ברובם תקצירים של מאמרים שנכתבו בעברית ומיעוטם מאמרים שנכתבו באנגלית. שת"פ אקדמי בין שתי שפות, מימוש מעניין של ספר דו-לשוני בעידן הגלובליזציה. סך הכל: 329 עמודים.

מה התחדש בשפה העברית בעידן הגלובליזציה?

והרי עיקר החדשות:

הרטוריקה של העברית הציונית מקבלת צורה מורכבת של שפת כלאיים, של שפה רב-משלבת (multiglossia) הנותנת ביטוי לקהילות דיבור שונות. דוברי השפה נוקטים גישה קוסמופוליטית (בן-רפאל);

השפה האנגלית בישראל זוכה למעמד מיוחד ועצמתי, האנגלית איננה עוד שפה זרה. בעולם היהודי שמחוץ לישראל השפה העיקרית שיהודים מדברים כיום היא אנגלית. זוהי ה-lingua franca של היהודים בעולם. מי שתורם היום לנוכחות העברית בתפוצות היא התפוצה הישראלית (בן-רפאל); לדוברי העברית יש התבטלות עצמית מפני האנגלית (רודריג-שורצולד); חל כירסום במעמדה של של העברית בקהילות יהודיות בעולם וניכרים גילויים של היחלשות ההישגים וירידה בהנעה ללימודים (נבו, בוגנים, דיטשר, גניאל);

בארצות הברית חלה במוסדות לימוד שונים תזוזה מהוראת עברית מודרנית, ישראלית ועכשווית להוראת "שפת קודש", "שפת מורשת" (בר-אשר);

מפגש התרבויות בישראל, הקיטוב החברתי יחד עם מיזוג הגלויות, הביאו ליישור (leveling) מערכות. המכנה המשותף הנמוך בשימוש בלשון הוא המתממש בעברית; רוב ספרי הלימוד אינם ערוכים להתמודדות הולמת עם הלשון המשתנה (רודריג-שורצולד); המילונאות העברית עוברת תמורות מעניינות המתבטאות בעיקר בתבחינים לקבילותם הלקסיקוגרפית של הערכים ובהגדרות (ר' ניר);

פועל יוצא של חיים בעידן הגלובליזציה הוא העניין הגובר בדו-לשוניות. התפשטותה הרווחת של התופעה היא חלק מהשינויים הבלתי נמנעים החלים בעולם גלובלי. היתרונות האישיים, הכלכליים, הקוגניטיביים, החברתיים והתרבותיים גוברים על החסרונות של דו-לשוניות (נבו ואולשטיין);

הנה סיפורון מכאן: דניאל פלאפ [בן לאם ישראלית ולאב אמריקאי] היה בן 4 כשהשתתף באירוע ברוח הבוקרים האמריקאים. הוא לבש מכנסי בוקרים, חולצה משובצת וכובע בוקרים. כשניגש אליו אחד ממארגני האירוע והתחיל לשוחח איתו באנגלית במבטא מקסני, ענה לו דניאל: "אתה יודע? גם אימא שלי מדברת עברית".

בישראל ובעולם פותחו בשנים האחרונות תכניות לימוד של השפה העברית כשפה שנייה וזרה עבור תלמידים במערכות החינוך (בלום-קולקה; ותד; שמעון ופירלס; נבו; אואן, ברס ובן-ארי; קובלינר); העברית בפי דובריה משקפת התרחשות כאוטית, קשה לבחינה ומבלבלת. אפשר שהעברית הישראלית מתרחקת מן העברית-לעצמה במידה כזו שמדובר בשתי שפות שונות. העברית הישראלית מתרחקת ממקורה השמי והופכת לבליל של השפעות שהעברית השמית היא רק אחת מהן (רוזנטל);

שוב חוזר הניגון, מתנגנים בי משפטיו של עמוס עוז: "השפה העברית [...] היא לא של אף אחד. שפה יפה וקשה, קשה לכתובת סיפורים, קשה לחקירה מדעית, קשה לשיחת יום-יום" ("באור התכלת העזה, ספרית פועלים, 1979, עמ' 26).

קונפליקטים, דילמות, תפיסות ומגמות

איזו מדיניות חינוך להפעיל? יש התומכים במדיניות רב לשונית בישראל, כלומר, בכשירות לשונית טובה בעברית, באנגלית, בערבית ובשפות אחרות. "הון תרבותי" (כשפתו של הסוציולוג הצרפתי בורדייה) ו"הון לשוני" (בן רפאל), מכנים זאת בשפה נאו-ליברלית של הקפיטליזם החדש. "רב לשונית" או "דו-לשונית" מכנים זאת בלשנים ומומחים בחינוך לשוני. גישה כזו מאיימת, לדעת אחרים, על השפה העברית כשפה מקומית ועל התרבות העברית בישראל ובעולם.

קונפליקט אחר: איזו עברית ללמד בעולם ב"תפוצה חוצת-לאומים" (Transnational Diaspora בלשונו של בן-רפאל)? האם ללמד עברית עכשווית ומודרנית, "שפה תקשורתית", או ללמד שפת מורשת ותרבות: עברית קלסית, עברית של המקורות (לשון המקרא, לשון חז"ל ולשון הטקסט הרבני)? הקונפליקט פושט זרועותיו גם למחלוקת בנוגע לשפת התפילה. דילמה אחרת: האם להקדים הוראת עברית קלסית להוראת העברית המודרנית (בר-אשר)? ואגב עברית ישראלית ומודרנית, להט החרדים לטהרנותה של השפה העברית פינה את מקומו לבלשנים פרגמטיסטים המתארים את השינויים שחלו בהיבטים הלשוניים – הפונולוגי,

המורפולוגי, הלקסיקלי והסמנטי – ובהיבטים החוץ-לשוניים של העברית בהקשרה החברתי. כל זאת לא בלי כאב (רודריג-שורצולד, רוזנטל).

לבטים אחרים נוגעים למדיניות לשונית בקביעת תכנית לימודים ולהתאמתה לצרכים של תלמידים ושל חברה רב תרבותית כישוראל (בלום-קולקה, ותד, לוי, שוהמי וענבר) ולהנעה של ילדים ונערים יהודים הלומדים עברית כשפה זרה במקומות שונים בעולם (שמעון, פירלס, נבו, אואן, ברס, בן-ארי, קובלינר).

שאלות ודילמות נוספות שמעלים המחברים: איך ללמד קורא מודרני טקסט רבני (רוס), אילו מילים ראיות להיחשב כערכים לגיטימיים הראויים להיכלל במילון (ניר), סיכויים וסיכונים בדו-לשוניות, ומהו עיתוי הולם ללימוד של שפה זרה (נבו ואולשטיין וכן בלום-קולקה)? השער השלישי של אסופת המאמרים "מציג הרהורים בקול אישי על מצבה ועל עתידה של העברית בישראל ובעולם". חרדות והרבה דאגות: דאגה לעתידה של הלשון העברית, חרדה ל"עברית הישראלית", חשש משינויים מדרגה שנייה, דאגה באשר להשפעתה של העברית הישראלית על העברית בעולם. מילים כמו "נסיגה", "מעמד ירוד", "סולם עדיפויות", "היעדר", "חסר", "פניקה" רוקמות שיח משברי.

מטפוריקה יעילה לניסיון להשתלט על תהליכי פרימה - - -

מה משך את תשומת לבי, ודוגמאות למחשבות שעלו בדעתי בזמן הקריאה

א. הפער בין מה שחוקרים ומומחים מציעים, ביחס למדיניות דו-לשונית ולתכניות לימודים רב-תרבותיות ורב-לשוניות, לבין המדיניות הלשונית הנקטת בפועל על ידי הממסד. עמדתי על כך גם בספרי "מצב האוריינות בישראל" (הוצאת רמות – אוניברסיטת תל-אביב, 2007, עמ' 136-135).

ב. הדיאלוג בין תאוריה לפרקטיקה ("תיאו-פרקטיקה", כפי שכיניתי צירוף זה של שיתוף פעולה בין מומחים תאורטיקנים לבין מומחים פרקטיקנים, מומחים ב"שטח"). דיאלוג שמציגה נאווה נבו בתיאור תכנית "ניצנים" להוראת עברית כלשון נוספת בגיל הרך בתפוצות, בשיתוף המורים. ג. התמקדות של תכניות הלימודים ב"עברית" בגישה המדגישה את מרכזיותן של הסוגות (ז'אנרים) בהוראת השפה העברית כשפה ראשונה ושנייה, ובהוראת הבנת הנקרא והבעה. גישת הסוגות עושה סדר מלאכותי בעולם שבו הסדר נפרע, הסוגות נפרצות ומעורבות, וגם האופנויות מתרבות. בטקסטים העכשוויים של עידן הגלובליזציה מקופלים שיח, ז'אנרים, לשון כתובה, תמונות, קולות, תנועה, צבעים – עושר של עיצוב ומגוון צורות של ייצוג ותקשורת. הטקסטים משתנים, תהליכי הקריאה, ההבנה וההבעה משתנים גם הם. עד כמה אנחנו מומחים למה שקורה בעולם הדיגיטלי הזה? איך זה אמור להשפיע על שיטות חדשות של הוראה ושל אינטראקציה בין דוברי השפה העברית, לומדיה וחוקריה?

ד. בספר הנושא את השם "השפה העברית בעידן הגלובליזציה" מצפים סטודנטים וקוראים רבים בארץ ובעולם, למקורות מידע מקוונים באינטרנט (ובליוגרפיה ולא רק ביבליוגרפיה).
ה. משפט של אופטימיות: בניגוד לדעות ספקניות ומודאגות המובעות בקובץ, נראה לי שהחיבורים והאמצעים שעידן הגלובליזציה מספק יגשרו על פערים בין שפת הקודש הנלמדת בקהילות יהודיות בעולם לבין העברית הישראלית המתחוללת ללא הפסק. גישה המוכרת כ- connectivism ("חיבורים"?) "תדאג" לכך. ועוד משהו. אנחנו לא לבדנו ולא חריגים. "חרדת ההיעלמות" (רוזנטל, עמ' קצ) של האנגלית מאיימת כיום גם על שוחרי השפה האנגלית. האנגלית קולטת מכל השפות ומתפקדת באופן שמאיים על לכידותה, כפי שמציגים זאת במחקרים ובתקשורת כאן לאחרונה. אולי אנחנו יכולים ללמוד משיח החרדה האמריקאי ומהמענה התבוני לקולות אלו.

על מה הייתי רוצה לדעת עוד

- על התפשטות רכישת השפה העברית בקרב קהילות של נוצרים בעולם. בערוץ טלוויזיה המשדר באמצעות לוויין, כבלים ואינטרנט מרצה אורי הראל [ישראלי המתגורר בפניקס] על השפה העברית, ומיליוני אנשים צופים בתכנית בארצות הברית ובעולם. זו תופעה גלובלית מובהקת. Pat Power כותבת כאן על כך בימים אלו עבודת דוקטוראט באוניברסיטת ASU. האם לתופעה זו "גיבורים" נוספים? מהם המניעים של הלומדים? מהן ההשלכות של התופעה?
- על למידה מתוקשבת נתמכת אתרים. האם יש מקומות בעולם שממשים את הפלטפורמה הטכנולוגית ואת הפדגוגיה הנלווית לה בהוראת עברית? האם נערכים מחקרי מעקב על תכניות לימוד מסוג זה? האם מנצלים את אמצעי התקשורת המשוכללים ליצירת סביבות למידה המחברות בין קהילות דוברות עברית בתפוצות השונות?
- על חדירת מילים עבריות לשפות אחרות בשנים האחרונות. האם בעקבות הסרט "You don't mess with the Zohan" (= "אל תתעסקו עם הזוהן"), סרט המוקרן השנה ברחבי העולם, יאמצו מילים עבריות נוספות, כמו למשל "זיקפה" (במלעיל ובצירה בהברה האחרונה)? 😊
- על העברית בעידן הגלובליזציה בהקשר לטכנולוגיות-עילית. מה קורה לה באתרים השונים, באתרי לימוד של השפה העברית ברחבי העולם, במסרונים, בהודעות דואר אלקטרוני במחשב ובטלפונים ניידים?
- על טקסטים חדשים, שאני מכנה בשם "טפסטים", (TECHST - על שום התבססותם על ההי טק), היוצרים אוריינות עברית משולבת שפה ואימאז'ים על פני מסכים ולא על פני דפים בספרים.

▪ על חוגים לתרבות עברית ולשפה עברית במקומות חדשים שעידן הגלובליזציה "פלש" אליהם, דוגמת בייג'ינג. בחוג לתרבות ולשפה עברית לומדים סטודנטים מצטיינים הנושאים שם סיני ושם עברי, מדברים, קוראים וכותבים עברית וספרות עברית או ספרות סינית בעברית. מה קורה כשיוצקים תרבות סינית ליצירה בשפה העברית?

כיסוי

בעיצוב העטיפה האדומה של הספר הייתי משלבת מילים ומבעים בעברית, רלוונטיים לעידן הגלובליזציה, למשל, לסמס, מסרון, תקשורת המונים, מיתוג, חברת הזנק, קדימון, גלוקליזציה, ומילים אקדמיות-משהו כמו: להנצח, להנכח, למשמע, להכיל, להדיר וכלל-עולמיות או כל-עולמיות [= גלובליזציה].

המלצה לסיום

למי שעוסקים בחקר השפה העברית ובהנחלתה בארץ ובעולם נכון ספר מעניין ומקיף המספק תמונה על מצב השפה העברית, על הוראתה במקומות שונים בעולם, על תכניות לימוד ועל סוגיות ודילמות שמעסיקות את חוקריה ומלמדיה.

קבוצה של סטודנטים סיניים קוראים עברית על שפת האגם באוניברסיטת בייג'ינג. יוני 2006. צילום: שושן ברוש-ויץ.